

Vinnitsia National Agrarian University (21008, Vinnitsia, 3, Soniachna Str., e-mail: oksanakubail1@gmail.com)

KRYCHKOVSKIY Vadym – Doctor of Philosophy in Agronomy, Senior Lecturer of the Department of Plant Growing and Horticulture, Vinnitsia National Agrarian University (21008, Vinnitsia, 3, Soniachna Str., e-mail: krichkovskiy@vsau.vin.ua).

УДК 351.327.7:355(477)

DOI: 10.37128/2411-4413-2025-3-11

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ЗАСАДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ
ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ
ВИКЛИКІВ**

ЗАХАРЧЕНКО В.І.,
*доктор економічних наук, професор
кафедри адміністративного менеджменту та
альтернативних джерел енергії,
Вінницький національний аграрний університет
(м. Вінниця)*

У статті, у розрізі історичних епох, простежено еволюцію основних ідей націоналістичності, що мають слугувати підґрунтям для розробки концептуальних засад національної безпеки України в умовах екзистенційних викликів.

Установлено, що в часи перших цивілізацій основна увага приділялася безпеці стародавніх держав (Персії, Єгипту й ін.), а не громадян, причому з опорою на централізовану владу (фараона і царя), військові структури й релігійні догмати. В античні часи роль особистої безпеки громадян зростає, хоча вона й розглядалася в контексті безпеки держави. Уже в ті часи, згідно з поглядами Аристотеля і Платона, ця безпека вимагала досконалого державного устрою, і, на думку Т. Лівія, правителів, які не прагнуть встановлення одноосібної монархії. У часи середньовіччя були висунуті важливі ідеї щодо судового захисту громадян, зокрема у «Руській Правді» й у «Судебнику великого князя Казимира» Великого князівства Литовського.

Відзначено, що ранній новий час (1492–1789) приніс людству багато нових ідей у галузі національної безпеки: у зовнішньополітичній та воєнній сферах – щодо захисту суверенітету держави через воєнні дії та, у межах безпеки міжнародної спільноти, забезпечення «вічного миру» або мирного співіснування держав; у сферах особистої та внутрішньополітичної безпеки – щодо дотримання природних прав людей у межах суспільного договору на принципах справедливості, виборності, поділу влади й формування сильного уряду. Показано, що у новий час (1789–1914) важливою стала ідея щодо створення республік, які, згідно зі своєю демократичною сутністю, не схильні розпочинати війни, оскільки для цього необхідна згода більшості людей, хоча захист суверенітету країни, зокрема й воєнним шляхом, і в цей час визнавався їхніми громадянами одним із пріоритетів державної безпеки.

Зауважено, що у новітній час (1914 р. – донині) на формування сучасного розуміння національної безпеки значний вплив мали такі вчені, як: В. Ліппманн – щодо умов уникнення війни; Г. Моргентгау – щодо «балансу сил»; К. Кнорр і Дж. Шлесінджер – щодо вибору малозатратних систем озброєння; А. Тойнбі – щодо пацифізму демократичних держав; Ф. Фукуяма – щодо «кінця історії» за умови перемоги демократій; С. Гантінгтон – щодо протистояння цивілізацій. Показано, що для зміцнення потенціалу національної безпеки необхідним є посилення боротьби проти корупції та мінімізації економіки, а також забезпечення сталого розвитку країни.

На основі проведеного дослідження зроблено висновки про те, що сучасні підходи до

визначення національної безпеки охоплюють національні цінності, інтереси й цілі. Ця тріада належить до основних рушійних сил національної безпеки загалом і її основних сфер: особистої безпеки, зовнішньополітичної, державної, воєнної, внутрішньополітичної, інформаційної, економічної, соціальної, гуманітарної та екологічної безпеки.

У статті також обґрунтовано необхідність прийняття Концепції національної безпеки України в умовах екзистенційних викликів, яка має увібрати найважливіші ідеї, вироблені людством упродовж тривалої історії, і врахувати виклики, пов'язані з воєнними загрозами з боку росії.

Ключові слова: націобезпекознавство, національна безпека, сфера національної безпеки, загроза (екзистенційний виклик) національній безпеці (з боку росії), Концепція національної безпеки України.

Табл.: 2. Літ. 25.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE UNDER EXISTENTIAL CHALLENGES

ZAKHARCHENKO Volodymyr,
Doctor of Economic Sciences, Professor
of the Department of Administrative Management
and Alternative Energy Sources,
Vinnitsia National Agrarian University
(Vinnitsia)

Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики, 2025, №3

The article in the context of historical epochs traces the evolution of the main ideas of national security studies, which should serve as a basis for the development of conceptual principles of national security of Ukraine in the context of existential challenges.

It was established that during the first civilizations, the focus was on the security of ancient states (Persia, Egypt, etc.), and not citizens, and was based on centralized power (pharaoh and king), military structures and religious dogmas. In ancient times, the role of personal security of citizens increased, although it was considered in the context of state security. Already in those days, according to the views of Aristotle and Plato, this security required a perfect state system, and, according to T. Libya, rulers who did not seek the had required of a sole monarchy. During the Middle Ages, important ideas were put forward for the judicial protection of citizens, in particular in the «Rus Truth» and in the «Judge of Grand Duke Casimir» of the Grand Duchy of Lithuania.

It is noted that the early modern times (1492-1789) brought to mankind many new ideas in the field of national security: in the foreign policy and military spheres – to protect the sovereignty of the state by military means and within the security spheres the aim was to protect community, to ensure «eternal peace» or peaceful coexistence of states; in the spheres of personal and domestic political security – to respect the natural rights of people within the framework of a social contract on the principles of justice, election, separation of powers and the formation of a strong government. It is shown that in modern times (1789-1914) the idea of creating republics has become important, which, according to their democratic nature, are not inclined to start wars, since this requires the consent of the majority of people, although the protection of the sovereignty of the country, including by military means, and at that time was recognized by their citizens as one of the priorities of state security.

It is noted that in modern times (1914 - to this day), such scientists as: V. Lippmann – regarding the conditions for avoiding war; G. Morgenthau - regarding the «balance of power»; K. Knorr and J. Shlesinger – regarding the choice of low-cost weapons systems; A. Toynbee – on pacifism of democratic states; F. Fukuyama – regarding the «end of history» subject to the victory of democracies; S. Huntington – regarding the confrontation of civilizations. It is shown that in order to strengthen the national security potential, it is necessary to strengthen the fight against

corruption and shadowing of the economy, as well as to ensure sustainable development of the country.

Based on the study, it was concluded that modern approaches to the definition of national security include national values, interests and goals. This triad belongs to the main driving forces of national security in general and its main spheres: personal security, foreign policy, state, military, domestic political, information, economic, social, humanitarian and environmental security.

The article also substantiates the need to adopt the Concept of National Security of Ukraine in the face of existential challenges, which should absorb the most important ideas developed by mankind during the long history, and take into account the challenges associated with military threats from russia.

Key words: national security studies, national security, the sphere of national security, the threat (existential challenge) to national security (from russia), the concept of national security of Ukraine.

Tabl.: 2. Ref.: 25.

Постановка проблеми. Упродовж багатовікової історії людства проблеми національної безпеки традиційно посідали чільне місце серед усіх проблем. Це пояснюється тим, що вони найбільше пов'язані з екзистенційними викликами – загрозами для існування окремих осіб і їх спільнот на певних територіях. Власне, це стало однією із ключових причин виникнення перших держав ще у IV тис. до н. е. – у Месопотамії (Шумер) і Єгипті. Однак ці держави також перебували під загрозами свого існування, як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Відповідно, у стародавні часи виникла необхідність теоретичного осмислення проблем національної безпеки на трьох рівнях – окремих осіб, їхніх спільнот і цілих країн, тобто розвитку націобезпекознавства, як окремої наукової дисципліни.

В Україні через російську гібридну агресію у 2014 р. питання національної безпеки набуло виняткової гостроти, а після повномасштабного вторгнення росії – з 24 лютого 2022 р. – екзистенційного характеру. І це потребує концептуального осмислення еволюції змісту й значущості національної безпеки, зокрема в умовах екзистенційних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади національної безпеки заклали у своїх працях ще в античні часи Платон, Аристотель і Т. Лівій. У нові часи їхні ідеї розвинули Е. Роттердамський, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Ф. Бекон, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, М. де Сюллі, Ш. де Сен-П'єр, Ж.-Ж. Руссо, Н. Деламар, Г. Юсті, Й. Зонненфельс, Дж. Медісон, І. Кант, Г. Гегель, К. Клаузевіц, І. Андрієвський та інші мислителі й учені.

У новітній період наукові засади національної безпеки розвивали як вітчизняні вчені – Л. Акімова, В. Антонов, О. Власюк, В. Горбулін, А. Гриценко, А. Качинський, А. Колодій, М. Криштанович, В. Ліпкан, Л. Літвін, М. Орел, С. Пирожков, О. Рудакевич, О. Ряшко, Г. Ситник, П. Слотюк, В. Смолянук, М. Старинський, Р. Штеба й ін., так і закордонні – А. Архарія, Р. Арон, С. Браун, Б. Броді, А. Васкес, С. Гантінгтон, М. Каплан, Д. Кауффманн, Дж. Кеннан, Г. Кіссінджер, К. Кнорр, В. Ліппманн, Г. Моргентау, К. Норр, А. Тойнбі, Ф. Трегер, Ф. Фукуяма, Дж. Шлесінджер й ін. Їхні напрацювання можна розглядати як підґрунтя для розробки концептуальних засад національної безпеки України в умовах екзистенційних викликів.

Формулювання цілей статті. У контексті еволюції теоретичних уявлень про національну безпеку окреслити її концептуальні засади для умов України крізь призму екзистенційних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб формулювання вказаних засад було повнішим і глибшим за змістом необхідно враховувати здобутки національнознавства з найдавніших часів у розрізі історичних епох.

У часи перших цивілізацій (IV ст. до н. е. – 800 до н. е., до появи перших демократичних держав) безпеку як окремої особи, так і суспільства загалом намагалися втиснути у релігійні догмати. Свідченням цього може слугувати священна пам'ятка давньоіранської літератури Зенд-Авеста (Авеста), написана приблизно у VII–VI ст. до н. е. або навіть раніше, яка містить учення пророка Зороастра щодо вічної боротьби добра зі злом. Ці ж ідеї розвивалися різними фахівцями (військової справи, охорони тощо) і релігійними діячами у Стародавньому Єгипті, що виник близько 3100 р. до н. е. Правда, у ті часи інтереси особи часто підпорядковувалися інтересам суспільства, а ще більше – релігійним віруванням [1, с. 37].

В античні часи (800 р. до н. е. – 476 р. н. е., до падіння Римської імперії), зокрема у Стародавній Греції, розуміння безпеки особи не виходило за межі буденних уявлень і трактувалося, як відсутність небезпеки або зла для неї. Піфагорійці (послідовники Піфагора) у VI ст. до н. е. вважали запорукою безпеки окремо взятої особи підпорядкування її приватного інтересу суспільному. Протилежної думки щодо цього дотримувалися у V–IV ст. до н. е. грецькі софісти, які були одними з перших професійних педагогів; вважали, що досягти безпеки для кожної особи неможливо, якщо її особистість буде поневолена суспільством тим більше якщо воно далеке від ідеального. На значну залежність безпеки й окремої особи, й країни від державного устрою звертали увагу давньогрецькі філософи. Так, Аристотель (384–322 рр. до н. е.) у праці «Політика» (335–322 рр. до н. е.) головну загрозу для соціальної стабільності в країні бачив у неправильному державному устрої. Платон (427–347 рр. або 348 р. до н. е.) у праці «Держава» (370–360 рр. до н. е.) безпеку окремих осіб і держави (відсутність загроз для них) визначав через структуру й цілі ідеальної держави. Представники школи стоїків (Зенон із Кітіона, Сенека й ін.) близько 300 року до н. е. дійшли висновку про недоцільність «поглинання» особи державою для підтримання її безпеки. Проте інші представники стоїків, такі як Цицерон і Понтій, вважали, що безпека особи може бути досягнута тільки у межах досконалого політичного (римського на той час) устрою та ідеальної держави, заснованої на братстві усіх людей [1, с. 37–38]. На жаль, Українська держава у її нинішньому стані далека від установок, визначених для ідеальної держави мислителями Стародавньої Греції. Вона не функціонує заради загального блага, у ній не панує загальна (рівна для всіх) справедливість і це суттєво відображається на безпеці не тільки окремих осіб і їх спільнот, а й на безпеці країни загалом.

У часи Римської доби, зокрема Римської імперії (27 р. до н. е. – 476 р. н. е.), історик Тіт Лівій у праці «Історія Риму від заснування міста» (14 р. н. е.) висунув чимало ідей, важливих і для нинішньої України, зокрема в

плані збереження стабільності в державі й збереження її як держави. Він вважав, що для подолання внутрішніх і зовнішніх загроз для держави необхідно опиратися на інститути церкви й політичну мудрість, а також стратегічне мислення її правителів. Україна, на жаль, так і не знайшла свого Лі Куан Ю, який би за прикладом Сінгапуру провів Україну, виражаючись категоріями матриці БКГ, від стану «дохлої собаки» до стану «зірки». На це вказує те, що довіра українців до президентів України під кінець термінів їхнього правління суттєво знижувалася – Л. Кравчука (з 61,6 до 16,0 %), Л. Кучми (з 52,2 до 13,0 % у кінці першого терміну і до 12,0 % у кінці другого), В. Ющенко (з 52 до 5,5 %), П. Порошенка (з 54,7 до 13,8 %) [2]. Не думаємо, що довіра й до нинішнього Президента України В. Зеленського, який заступив на цей пост із рекордним показником довіри (73,2 %), у кінці терміну його правління буде високою, навіть, якщо він не є фігурантом таких гучних політичних і воєнних скандалів, як Вагнергейт, Омангейт, Чонгаргейт, Міндічгейт й ін.

Ідеї щодо безпеки особи, суспільства й країни, які з'явилися у працях античних філософів, розвивалися також і в часи середньовіччя (476–1492 рр., до відкриття Америки). Особиста безпека тоді розумілася як досягнення «...спокійного стану духу людей, які вважають себе захищеними від будь-яких загроз» [3, с. 14]. На забезпечення безпеки не тільки окремих осіб, але й країни, зокрема Русі, була орієнтована «Руська Правда» (бл. 1016 р.) часів князювання Ярослава Мудрого. Вона базувалася на теоретичних засадах, які дозволяли забезпечувати як особисту безпеку (через правове закріплення кримінальної, цивільної та судової відповідальності), так і державну (через систему заходів, які забезпечували захист від завойовників).

Для підтримання особистої безпеки громадян на ряді територій сучасної України (у складі Великого князівства Литовського) вагоме значення мав «Судебник великого князя Казимира» (1468 р.), який містив прогресивні для того часу положення щодо досудового й судового захисту їхніх прав.

У ранній новий час (1492–1789 рр., до Французької революції) «Судебник» знайшов логічне продовження у Статутах князівства, прийнятих у різні роки (1529 р. – Старий, 1566 р. – Волинський, 1588 р. – Новий). У них уже йшлося про окремі сфери забезпечення безпеки, зокрема воєнної – щодо захищеності держави від зовнішніх посягань воєнного характеру й внутрішньополітичної – щодо підтримки авторитету влади, посягання на яку із сучасних позицій можна трактувати як загрозу національній безпеці.

Значний інтерес для сучасного націобезпекознавства, зокрема й щодо відношення до України, представляють філософські погляди Еразма Роттердамського (1466–1536 рр.), зокрема про ідеального правителя (Виховання християнського государя», 1516), якого народ любить, а не боїться, мирного співіснування країн («Скарга миру» 1517 р.) і свободи особи («Діатриба, або Роздуми про свободу волі», 1524 р.).

Положення національної безпеки, передусім ті, що стосуються захисту від зовнішніх загроз і регулювання відносин між населенням і державою (чи урядом), набули фундаментального характеру у працях «батька політології» Нікколо Макіавеллі (1469–1517 рр.), зокрема таких, як «Державець» (1513 р.,

опублікована у 1532 р.), «Міркування про першу декаду Тіта Лівія» (близько 1517 р.) і «Про військове мистецтво» (1521 р.). У них автор дійшов висновку, що чимало проблем тодішньої Італії були пов'язані з рабським положенням держави щодо ставлення до церкви. І це його спонукало, чи не вперше, розглядати державу як самостійний інститут, відокремлений від церкви, який має дбати як про особисту безпеку громадян, так і про державну безпеку. Досліджуючи проблеми безпеки у поглядах Тіта Лівія, Макіавеллі дійшов висновку, дуже важливого для розуміння важливості феномену незалежності України, зокрема щодо того, що вільний народ може досягти значно більшого добробуту, ніж невільний [1, с. 41]. Згодом цю думку у поетичній формі, у вірші «І мертвим, і живим, і ненародженим» (1845 р.), виклав Тарас Шевченко: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». До речі, це на практиці вже довела Фінляндія, Україні, правда, ще належить довести. Хоча, навіть ті країни, які донедавна знаходились (наприклад, Азербайджан), чи ще знаходяться (наприклад, Вірменія) у колоніальній залежності від росії, визнають безперспективність їхнього соціально-економічного злету в такому статусі.

Отже, для кожної країни принципово важливим є її державний суверенітет. На це одним із перших звернув увагу французький вчений і державний діяч Жан Боден (1530–1596 рр.). Він у праці «Шість книг про республіку» (1576 р.) першим у Європі сформулював концепцію суверенітету держави. Державний суверенітет Боден трактував як абсолютну, постійну й неподільну владу держави, яка є найвищою та необмеженою у межах її території та має сприяти дотриманню усталеного суспільного порядку, захисту приватної власності тощо. Це означає, що суверенна влада, зокрема і в Україні, не має залежати від інших держав, а, навпаки – має самостійно створювати й втілювати в життя закони. У сучасний період – це насамперед закони щодо війни й миру, призначення посадовців, правосуддя, розвитку економіки, особливо оборонно-промислового комплексу тощо.

Англійський філософ і політик Френсіс Бекон (1561–1626 рр.) у новелі «Нова Атлантида» (1627 р.) акцентував на тому, що безпека країни та її громадян прямо залежить від суворого дотримання мудрих законів. І якщо в країні не створено належних умов для цього, зокрема «Дому Соломона» (за термінологією Бекона) – науково-технічного центру, або Центрального мозку країни, який ухвалює тільки мудрі й справедливі рішення, то навіть від достатньо досконалих законів користі буде небагато. Якраз в Україні Конституція і низка законів навіть на міжнародному рівні вирізняються достатньо високою якістю, але їх вибіркове і некваліфіковане застосування не сприяє зміцненню особистої та національної безпеки. А «Домом Соломона» в Україні має стати Кабінет Міністрів із переданими його міністерствам інститутами Національної академії наук й галузевих академій.

Для гармонійного поєднання безпеки особи, суспільства й держави принципове значення має дотримання природного права людини (на життя, гідність, свободу, власність), яке не залежить ні від Бога, ні від людей, й укладання досконалого суспільного договору. Основи відповідної теорії заклали нідерландський юрист Гуго Гроцій (1583–1645 рр.) у трьох книгах своєї праці

«Про право війни і миру» (1623–1624 pp.). До речі, на його теорію згодом спиралися Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Дж. Лілберн, М. Мільтон, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Т. Пейн й ін. Згідно з теорією Г. Гроція, рівні за природним правом люди у первісному періоді постійно ворогували, вели війни за нові землі з їх ресурсним потенціалом і це створювало сильну загрозу для їхньої безпеки. Зрештою, це спонукало людей, що проживали на певній території, до утворення держави, як союзу вільних людей, та укладання суспільного договору. За цим договором, народ держави, який за природним правом спочатку був суверенним, добровільно передає частину своїх прав центральній владі, яка має забезпечувати захист його прав і мир. Водночас захист прав кожної особи має базуватися на принципі рівності людей за умови користування загальнонародними благами (ріками, шляхами, морями тощо). На жаль, цей принцип в Україні, під час переходу до ринкових відносин, був суттєво девальвований. Важливе положення теорії Г. Гроція щодо того, що для збереження природних прав людей не потрібно силою вирішувати суперечки у міжнародних відносинах, українцям не варто розуміти буквально, маючи такого войовничого сусіда, як росія.

Ідеї безпеки, як природного права кожної людини, значно розвинув англійський філософ Томас Гоббс (1588–1679 pp.). У праці «Левіафан» (1651 p.) він схарактеризував природний стан людей як «війну всіх проти всіх», або як «людина людині – вовк». Тому, за Т. Гоббсом, люди для збереження своїх життів і встановлення загального миру мають відмовлятися від частини своїх природних прав і, у межах негласно укладеного суспільного договору, наділяти необхідними правами їхніх представників (правителів). Водночас воля правителя держави має бути обов'язковою для всіх, тому що його основним завданням є врегулювання відносин між людьми й забезпечення їхньої безпеки. Отже, у Т. Гоббса безпека держави й безпека окремо взятої людини розглядаються як нерозривне ціле. На його переконання (а заодно і наше), «безпека народу – заняття держави» [цит. за: 4, с. 58]. Тому, коли українська влада пояснювала свою бездіяльність перед повномасштабним вторгненням російської орди тим, що не мала наміру викликати паніку серед населення, але сама при цьому евакуювала сім'ї з Києва, то це є ще одним доказом того, що забезпечення безпеки усього українського народу не є імперативом діяльності нашої влади.

На ідеях Г. Гроція щодо природного права людини ґрунтувалися й погляди нідерландського філософа й політичного мислителя Бенедикта Спінози (1632–1677 pp.). Свої ідеї він виклав у таких працях, як «Богословсько-політичний трактат» (1670 p.), «Етика» (1675 p.) і «Політичний трактат» (1677 p.). Б. Спіноза виходив із того, що людина за своєю природою є істотою корисливою, а отже, для задоволення своїх інтересів вона в природному стані прагне воювати й дуже схильна до варварських вчинків (це, до речі, наочно продемонстрували російські варвари під час повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 p. на Київщині й також в інших місцях). Але, щоб вижити, усі люди, і цивілізовані й варвари, мають жити у громадянському стані, який Б. Спіноза ототожнював із державою, що утворилася внаслідок суспільного

договору. Межі свобод для людей у державі мають визначатися ступенем їхньої розумності. Це означає, що в державі мають прийматися розумні закони. На думку Б. Спінози, з якою важко не погодитися, їх мають приймати багатолюдні збори (типу Верховної Ради України в сучасних умовах). Але оскільки інтереси людей в державі дуже різні, то їхні представники (депутати) на таких зборах мають їх взаємно погашати, зводити до «спільного знаменника», а не підпорядковувати, як в Україні, інтересам провладної верхівки й олігархату. Ідеалом Б. Спінози є демократична республіка, у якій влада, базуючись на розумних законах, найкращим способом забезпечує природні права людей. Але чи стане такою республікою Україна? Вважаємо, що на це питання мало хто зважиться ствердно відповісти.

Ідеї Г. Гроція, Т. Гоббса й Б. Спінози лягли в основу теорії суспільного договору, яку запропонував англійський філософ Джон Локк (1632–1704 рр.). Згідно з цією теорією, народ хоча й передає владу державі для захисту своїх природних прав, але має право забрати в неї владу, якщо та порушує суспільний договір і сама стає джерелом небезпеки для громадян країни [5, с. 27], а щоб це було можливим Дж. Локк у праці «Два трактати про правління» (1689 р.) обґрунтовує принцип поділу влади (на законодавчу, виконавчу й федеративну), необхідний для формування системи стримування й протидії. У цій системі він особливу роль відводить закону, як гарантії прав громадян. Останні мають наділятися правом виборності представників публічних інституцій та їх відкликання у разі нехтування суспільними інтересами. В основу соціальної стабільності в державі Дж. Локк ставив однакове право кожного громадянина на відповідну частку суспільної власності. Проте Дж. Локк, на відміну від попередників, зокрема Т. Гоббса, виходить із можливості й необхідності протиставлення (за певних обставин) безпеки народу й безпеки держави. В Україні нині це виявляється в тому, що екзистенційні загрози для її існування як держави, частково «гасяться» за рахунок безпеки народу, передусім здоров'я і життів її захисників.

Принцип поділу влади й створення представницького органу (Генеральної Ради, яка мала виконувати роль парламенту) передбачала також Конституція Пилипа Орлика (1710 р.). Вона проголошувала Військо Запорозьке як незалежну українську державу з демократичним устроєм, але через опір московії не набула чинності.

Теорію суспільного договору, зокрема щодо безпеки громадян від внутрішніх і зовнішніх загроз, поглибив французький правник і політичний мислитель Шарль Луї де Монтеск'є (1689–1755 рр.). У фундаментальній праці «Про дух законів» (1748 р.) він стверджував, що першим природним законом є закон миру. Мир у суспільстві можливий, якщо враховуються інтереси й воля усіх його членів. Якщо ж цього немає і, отже, суспільству не притаманна справедливість, то воно, на думку Ш.Л. Монтеск'є, неминуче зруйнується. Для України ця теза Ш.Л. Монтеск'є особливої значущості набула в період російської воєнної агресії. Той факт, що велика кількість українських воїнів самовільно залишила військові частини (а це пряма загроза для військової та загалом національної безпеки України) значно пояснюється тим, що в

українському суспільстві немає справедливості у питаннях розподілу суспільного багатства, мобілізації на війну тощо.

У зв'язку з великими географічними відкриттями й загостренням боротьби за ринки сировини й готових товарів для підтримання зовнішньополітичної безпеки країн, важливого значення набула теорія вічного миру. Її автором вважається французький герцог Максимільян де Бетюн Сюллі (1559–1641 рр.), який у праці «Великий план» (1617 р.) запропонував план створення «християнської республіки» як конфедерації християнських народів Європи. Ця ідея нині втілена в утворенні Європейського Союзу, до членства у якому прагне Україна.

Ідеї М. де Бетюн Сюллі розвинув французький публіцист Шарль де Сен-П'єр (1658–1743 рр.) у «Проекті встановлення вічного миру в Європі», який був представлений ним на Утрехтському конгресі (1713 р.). У дусі Проекту на конгресі було підписано ряд двосторонніх угод, зокрема між Францією та Великою Британією, що стало важливою передумовою для британської безпеки, а пізніше – і промислового розвитку (першої промислової революції – з 1760-х до 1840-х років). Україна навіть в умовах воєнного стану рухається у фарватері ідей Ш. де Сен-П'єра, установлюючи двосторонні, зокрема 100-річну угоду з Великою Британією (яка, до речі, містить і закриту частину), і багатосторонні угоди (у межах Коаліції охочих) із питань воєнно-політичної безпеки України, як основи для її індустріального ренесансу.

Аналіз і коментар до «Проекту» Ш. де Сен-П'єра представив франко-швейцарський філософ Жан-Жак Руссо (1712–1778 рр.). У праці «Судження про вічний мир» (1761 р.) він висунув три статті, які, на його думку, мають забезпечувати міжнародний мир: 1) кожна держава повинна мати республіканську форму правління; 2) держави мають об'єднуватися у федерацію вільних народів, де кожна нація зберігає свою незалежність, але діє як єдиний політичний організм; 3) всесвітнє громадянство й гостинність (право переміщення між країнами в сучасному розумінні) хоча й обмежує права людей, але водночас встановлює загальні правила для всіх і так сприяє порозумінню та запобігає конфліктам.

Для чіткої ідентифікації сфер національної безпеки важливе значення мала 4-томна праця «Трактат про поліцію» (1707 р., 1710 р., 1719 р., 1738 р.) французького вченого Ніколя Деламара (1639–1723 рр.). У ній він визначив ключові сфери життя суспільства, які державна влада контролює за допомогою правоохоронних органів, зокрема поліції, хоча це й приховує у собі небезпеку перетворення країни (зокрема й України) на «поліцейську державу». Але характерно те, що ці сфери одночасно визначають і ключові сфери національної безпеки: релігія та звичаї – особисту безпеку; піклування про здоров'я соціуму й розвиток мистецтв – соціальну й гуманітарну безпеку; продовольча сфера – продовольчу безпеку; будівництво нерухомості, зокрема об'єктів критичної інфраструктури – державну безпеку; проведення заходів щодо протидії паводкам – екологічну безпеку; забезпечення суспільної тиші й спокою – внутрішньополітичну безпеку; розвиток науки, торгівлі й мануфактури – науково-технологічну, зовнішньоекономічну й виробничу безпеку, відповідно.

Більшість із цих сфер національної безпеки виокремлюються нині в працях у галузі націобезпекознавства й у нормативно-правових актах більшості країн світу, зокрема й України.

Праці Н. Деламера сприяли становленню концептуальних засад національної безпеки. У їхнє розроблення вагомий внесок зробив німецький учений-камераліст Йоганн Генріх Готліб фон Юсті (1717–1774 рр.). Праці Й. Юсті, зокрема «Основи сім'ї і благополуччя держави» (1769 р.) й інші, стали першою спробою систематизації ідей, положень і принципів у галузі національної безпеки й формулювання концептуальних засад націобезпекознавства. Під час їхнього формулювання учений виходив із того, що основною метою держави повинно стати створення умов для гарантування безпеки й добробуту усіх громадян. Але цього, на його думку, можна досягти за умови утвердження такого устрою держави, який гармонізує інтереси усіх суб'єктів національної безпеки, зокрема суб'єктів економічної діяльності (наприклад, конкуренція роз'єднує їх), стимулює їх до збільшення народонаселення, збереження духовних цінностей, природоохоронної діяльності тощо. Заслужовують на увагу погляди вченого і щодо того, що добробут і безпеку одних націй не можна підвищувати завдяки іншим націям. Це положення Й. Юсті нині є одним із наріжних каменів зовнішньополітичної (міжнародної) безпеки України у її протистоянні воєнній агресії росії. Цікавою та змістовною для сьогодення є думка вченого про об'єднання зусиль усіх органів влади для забезпечення національної безпеки. Й. Юсті вважав за доцільне створити у державі єдиний міжвідомчий орган, який би об'єднував зусилля всіх органів влади. В Україні ця ідея втілена в тому, що створено Раду національної безпеки та оборони.

Концептуальні засади національної безпеки набули подальшого розвитку у працях німецького вченого Йозефа Зонненфельса (1732–1817 рр.). У своїй основній праці «Основи поліції, промислової діяльності і фінансів», яка витримала вісім видань (1765–1822 рр.), він розглядав усі види державної діяльності щодо створення умов для безпеки громадян і держави. Безпеку Й. Зонненфельс характеризував як такий стан, за якого немає чого побоюватися. Таке становище приватної особи становить особисту безпеку, а держави – державну безпеку, що має два види – внутрішню і зовнішню [1, с. 46]. Так, Й. Зонненфельс дійшов висновку про необхідність виокремлення внутрішньої та зовнішньої безпеки для громадян і держави. Для України в умовах війни принципове значення має погляд Й. Зонненфельса щодо того, що державна безпека може бути досягнута лише за умови створення сильної армії та використання всіх ресурсів країни для потреб оборони, а не розпорошування їх на реалізацію проєктів нестратегічного значення, що, на жаль, відбувається в Україні навіть під час війни.

Джеймс Медісон (1751–1836 рр.) – «батько Конституції» США (1787 р.) і 4-й президент країни (1809–1817 рр.) заклав практичні основи національної безпеки Ці основи він представив у вигляді принципів сильного федерального уряду, який захищає інтереси держави й громадян. Із позицій сучасних проблем у системі державного управління України інтерес представляють ідеї

Дж. Медісона про контроль над виконавчою владою у межах системи стримувань і противаг, що забезпечують стабільність у країні й запобігають тиранії.

У новий час (1789–1914 рр., до Першої світової війни) Іммануїл Кант (1724–1804 рр.) – видатний філософ епохи Просвітництва – у праці «Вічний мир: філософський нарис» (1795 р.) суттєво поглибив теорію вічного миру Ж.-Ж. Руссо. І. Кант відзначив необхідність виділення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави й громадянського суспільства, взаємозалежність національної безпеки кожної держави з безпекою міжнародної спільноти. Учення про загальний мир він розглядав як єдино надійну основу для міжнародної безпеки. На його переконання, держави з конституційним урядом (республіки) не прагнуть розпочати війну, оскільки для цього необхідна згода людей, які ніколи не проголосують за війну, окрім випадку самооборони. Отже, такі країни як росія, кндр, білорусь – ніякі не республіки, оскільки вони є учасниками чи співучасниками війни в Україні. Вони становлять постійну загрозу для України й тому зміцнення її оборонного потенціалу має бути пріоритетом номер один.

Видатний німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831 рр.) у праці «Філософія права» (1820 р.) стверджував, що ті держави й нації, які у мирний час не піклуються про свою безпеку й суверенітет (це звучить майже як попередження Україні до повномасштабного вторгнення росії), можуть стати легкою здобиччю агресора. Підтвердженням цього є такий вислів Г. Гегеля: «Здоров'я держави знаходиться не стільки у спокої мирного часу, скільки у русі війни» [цит. за: 6, с. 477]. Це треба розуміти так: «здоровою» є та держава, яка може протистояти агресору, а для гарантування безпеки країни видатний філософ припускав можливість принесення в жертву людського життя [7, с. 30]. Такий підхід в умовах російсько-української війни має надзвичайно важке підґрунтя – він ніби обґрунтовує доцільність великої кількості жертв серед українців під час війни. Ми ж стоїмо на тих позиціях, що Україна має бути так озброєна, що ворог, перш ніж напасти, має добре подумати про наслідки війни для себе, а якщо все ж таки він зважиться, то щоб втрати серед українців були мінімальними.

Наше бачення воєнної безпеки України базується на відповідній теорії пруського генерала й військового теоретика Карла фон Клаузевіца (1780–1831 рр.), викладеній ним у незавершеній праці «Про війну» (1832 р.). Війна, згідно з його поглядами, є агресією однієї держави (чи держав) щодо іншої держави (держав) заради досягнення певних політичних цілей. Коротко ця ідея К. фон Клаузевіца формулюється так: «Війна – це продовження політики іншими засобами» [8, с. 203]. На успіх у війні й забезпечення воєнної безпеки країни, зокрема й нині України, впливають чинники, які К. фон Клаузевіц називає «тертям»: проблеми матеріально-технічного забезпечення, погана видимість, погана оснащеність, недисциплінованість, місцевість. Їхнє недостатнє врахування українським генералітетом, наприклад, у битві за с. Роботине у Запорізькій області у 2023 р., коштувало тисяч життів українських воїнів.

І. Андрієвський у праці «Поліцейське право» (1873 р.), узагальнивши погляди попередників, дійшов висновку, що у всіх випадках, коли особа за рахунок власних сил і засобів не може створити належних умов для безпеки, то на допомогу їй повинна прийти поліцейська діяльність держави [1, с. 36].

На межі XIX–XX ст. значний внесок у розробку теорії національної безпеки зробили В. Гессен, С. Котляревський, Б. Кістяківський, Г. Еллінек й ін. Вони виходили з необхідності існування правової держави з представницькою формою правління. Правова держава розглядалася цими вченими як умова й гарантія безпеки як окремої особи, так і власне держави.

У 1904 р. уперше у політичному лексиконі було вжито сам термін «національна безпека». Його використав у посланні Конгресу США президент Теодор Рузвельт (1858–1919 рр.), обґрунтовуючи доцільність приєднання зони Панамського каналу [9].

У *новітній час* (1914 р. – донині) на формування сучасного розуміння національної безпеки значний вплив мали ідеї американського політичного оглядача Волтера Ліппманна (1889–1974 рр.). У праці «Громадська думка» (1922 р.) він наголосив на ролі громадськості у формуванні зовнішньої політики, якщо та враховує реальні можливості держави та її зовнішні зв'язки, а саму безпеку держави він визначав як стан, за якого їй не доводиться поступатися власними інтересами для уникнення війни, і вона може адекватно захистити себе військовим способом [4, с. 59]. На жаль, в Україні керівна верхівка в усі роки незалежності недооцінювала ці імперативи зовнішньої безпеки держави, через що її оборонний сектор виявився надто слабким для того, щоб не допустити вторгнення росії, а після її вторгнення – не вести воєнні дії в невідповідних умовах (за значного переважання сил і засобів ворога).

У 1934 р. термін «національна безпека» був офіційно введений у суспільно-політичний лексикон – у посланні Конгресу американського президента Франкліна Рузвельта (1882–1945 рр.). У ньому йшлося про проблеми гарантування безпеки США у політичній, військовій та економічній сферах [10, с. 417].

У СРСР близький за змістом термін «безпека» також був уведений ще до Другої світової війни (у 1936 р.) – до тексту Конституції (пункт «і» статті 14 глави 2), і з того часу почав широко вживатися як у нормативно-правових актах, так і в науковій літературі.

Після Другої світової війни основні ідеї сучасного розуміння національної безпеки були викладені у «Законі про національну безпеку», ухваленому в США у 1947 році [11, с. 7–14]. На основі принципів, викладених у ньому щодо гарантування безпеки громадян, суспільства й держави, була сформована модель національної безпеки США. У ній головна увага приділялася воєнній безпеці США. У межах моделі (відповідно до закону) проводилася реорганізація збройних сил країни, створювалися нові безпекові інституції, зокрема такі, як Рада національної безпеки (NSC), Центральне розвідувальне управління (ЦРУ) і Департамент оборони. Останній, до речі, ініціював створення Повітряних сил США як окремого виду збройних сил. Україна в умовах війни також рухається в подібному напрямку, створивши,

наприклад, Сили безпілотних систем як окремий вид Збройних сил України.

Вагомий внесок у розвиток теорії політичної безпеки у післявоєнний період зробили представники школи «політичного реалізму». Її фундатор – американський вчений Ганс Моргентау (1904–1980 рр.) в основній праці «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу і мир» (1948 р.), виходив із того, що держави для максимізації свого впливу й забезпечення національних інтересів, зазвичай, діють раціонально, а стабільності у міжнародних відносинах можна досягти завдяки «балансу сил». На основі праць представників школи (Г. Моргентау, Р. Арона, Дж. Кеннана, Г. Кіссінджера й ін.) сформувалися різні моделі національної безпеки: світового панування, регіонального лідерства, ядерного стримування, нейтральна й колективна [12, с. 108]. Практично значущим для України, особливо в сучасний період, є висновки представників школи про те, що кожна держава може створити ту систему національної безпеки за основними сферами, яка відповідає її можливостям.

У 1960-х роках К. Кнорр і Дж. Шлесінджер проводили масштабні дослідження, орієнтовані на визначення складників національного економічного потенціалу, необхідного для ведення війни, й економічних критеріїв вибору ефективних, але малозатратних систем озброєння. Їхні напрацювання були використані у США й інших країнах НАТО. Це дозволило цим країнам значно скоротити витрати на воєнні цілі (до 5 % ВВП або й менше), тоді як СРСР щороку витрачав на ці цілі від 25 до 35 % ВВП. Навіть з урахуванням того, що ВВП СРСР складав близько половини від ВВП США – це були дуже виснажливі для країни витрати, що суттєво позначалося на добробуті радянських людей [1, с. 52]. Для України формат у 5 % ВВП на воєнні потреби без вступу до НАТО є нереалістичним насамперед з огляду на воєнні загрози з боку росії.

Про небезпеку одностороннього пацифізму миролюбних держав, що може зробити їх беззахисними перед лицем агресивних держав, не раз попереджав у 12-томній праці «Дослідження історії» (1934–1961 рр.) англійський історик і соціолог Арнольд Тойнбі (1889–1975 рр.) [13]. До цього застереження А. Тойнбі перед лицем російської воєнної агресії варто було б ще два-три десятиліття тому дослухатися не тільки керівникам України, але й багатьох інших європейських країн.

Важливою передумовою національної безпеки є сталий розвиток країни. оскільки він забезпечує (у комплексі) її економічну, соціальну й екологічну безпеку, причому не тільки для нинішнього, а й для майбутніх поколінь. Одне з перших досліджень екологічних наслідків, пов'язаних зі зростанням населення, промислового й сільськогосподарського виробництва провів Денніс Медоуз (1942 р. н.); він їх виклав у звіті Римському клубу «Межі зростання» (1972 р.), а струнку концепцію сталого розвитку запропонували члени Комісії під головуванням Гру Гарлем Брундтланд у доповіді «Наше спільне майбутнє» (1987 р.).

У 1990-х роках, коли проблеми війни й миру різко загострилися через розпад соціалістичної системи, на перший план вийшли концепції

геополітичної безпеки країн. Американський політолог японського походження Френсіс Фукуяма (1952 р. н.) висунув теорію «кінця історії». У праці «Кінець історії та остання людина» (1992 р.) він писав, що історія людства досягне кінцевої точки після перемоги ліберальної демократії; і це унеможливить війни, оскільки ліберальні демократії не становлять загрозу одна одній. Натомість фундатор школи цивілізаційної геополітики Самуель Хантінгтон (1927–2008 рр.) у праці «Зіткнення цивілізацій» (1996 р.) попереджав, що в умовах глобалізації на тлі зменшення ролі держав-націй протистояння цивілізацій є майже неминучим, а тому Захід повинен тісніше забезпечувати співпрацю між північноамериканською і європейськими складниками західної цивілізації. Це означає, що в умовах агресії росії проти України західний світ має виступати єдиним фронтом на підтримку України, яка уособлює собою західну, демократичну цивілізацію, тоді як росія, як спадкоємиця загарбницької політики імперії Чингізидів, – східну, автократичну.

Упродовж тривалого часу формування концептуальних засад національної безпеки поглиблювався зміст і формувалися різні підходи до дефініції базового поняття «національна безпека». Наразі чітко сформувалися два підходи до його дефініції. Перший із них (який представляють С. Браун, Б. Броді, М. Каплан, В. Ліппманн, Г. Моргентау, С. Хоффман) передбачає, що сутність національної безпеки потрібно розглядати через призму національних інтересів. У межах цього підходу Г. Моргентау розглядав національну безпеку як недоторканність (integrity) території та інститутів держави. Виходячи з його поглядів, можна вважати, що воєнна й політична безпека є основними складниками національної безпеки. У межах другого підходу, що отримав назву Human Security, його прихильники (А. Архарія, А. Васкес, Д. Кауффман, К. Норр, Ф. Трегер) визначають національну безпеку як засіб збереження і підтримки національних цінностей перед наявними зовнішніми й внутрішніми загрозами – економічних, соціальних, гуманітарних й інших [1, с. 57–58]. Таке трактування національної безпеки є ширшим за змістом.

Відповідно до пропозицій Фонду національної міжнародної безпеки при ЮНЕСКО, національна безпека визначається на основі обох цих підходів – як система державних і суспільних гарантій стабільного розвитку нації, захисту її базових цінностей та інтересів, джерел духовного й матеріального добробуту від зовнішніх і внутрішніх загроз [14, с. 25].

У вітчизняній науковій літературі поняття «національна безпека» також найчастіше визначається як певний ступінь захищеності держави, суспільства й особистості від зовнішніх і внутрішніх загроз, що не дозволяють їм звично існувати й розвиватися. Законодавче визначення цього поняття більш конкретне. У Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (у редакції від 05.10.2025), національна безпека України визначається, як «...захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [15].

Із наведених визначень випливає, що національна безпека охоплює національні цінності, інтереси й цілі. Отже, ця тріада належить до основних

рушійних сил системи національної безпеки [16, с. 19]. У сукупності вона відображає стан захищеності життєво важливих інтересів держави, суспільства й громадян відповідно до норм національного й міжнародного законодавства у різних сферах національної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Сфери національної безпеки

Сфери національної безпеки	Основний зміст
Особиста безпека	Захист життя, здоров'я та прав кожної окремої людини від внутрішніх і зовнішніх загроз
Зовнішньополітична безпека	Гарантування безпеки держави у зовнішніх відносинах, підтримка міжнародного миру й стабільності
Державна безпека	Захист суверенітету, територіальної цілісності й конституційного ладу держави від внутрішніх і зовнішніх загроз
Воєнна безпека й безпека державного кордону	Захист суверенітету, територіальної цілісності й життєво важливих інтересів держави від воєнних загроз
Внутрішньополітична безпека	Забезпечення стабільності політичної системи й конституційного ладу держави
Інформаційна безпека, зокрема кібербезпека	Захист інформаційних ресурсів й інфраструктури від загроз, забезпечення інформаційного суверенітету
Економічна безпека (макроекономічна, фінансова, виробнича, енергетична, продовольча, інвестиційна, науково-технологічна, зовнішньоекономічна)	Спроможність національної економіки зберігати стійкість і невразливість до внутрішніх, а також зовнішніх загроз, забезпечувати задоволення потреб населення і держави, захист національних економічних інтересів, високу конкурентоспроможність у світовому економічному просторі, стале й збалансоване зростання
Соціальна й гуманітарна безпека	Гарантування соціальних умов для життєдіяльності громадян, захист культурної спадщини й розвиток духовності
Екологічна безпека	Захист природного середовища й здоров'я населення від екологічних загроз

Джерело: авторська розробка

Водночас діяльність держави у всіх сферах національної безпеки має бути спрямована на забезпечення сталого розвитку суспільства, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз відповідно до її національних інтересів.

Під загрозами національній безпеці країни розуміються зовнішні й внутрішні виклики для неї, такі як збройна агресія, тероризм, сепаратизм, організована злочинність, фінансово-економічні кризи, екологічні катастрофи, а також кібератаки й дезінформація.

У концептуальному плані для подолання загроз для національної безпеки України в умовах екзистенційних викликів важливо базуватись на спеціальних теоріях. В. Горбулін й А. Качинський [16] пропонують використовувати для цих цілей теорії нелінійних процесів і теорію хаосу. Вони дозволяють глибше розуміти спонтанність і спрямованість наявних небезпек для реальних об'єктів. Це означає, що успішна відповідь на зовнішні й внутрішні виклики для них, а також протистояння загрозам передбачає їхнє випередження [17, с. 76]. Згідно з цими теоріями, Україна мала б працювати на випередження повномасштабної агресії росії, зокрема проводити міжнародні військові навчання, прискореними темпами реалізовувати ракетну програму, формувати коаліцію з країн-партнерів тощо.

У контексті забезпечення економічної безпеки багатьох країн важливе

значення мав вихід праці Гері Беккера «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз із спеціальним акцентом на освіту» (1964 р.). У ній наведено результати глибокого економічного аналізу людської поведінки, зокрема й неринкову. Так, вчений простежив зв'язок із тіньовою економікою та особистою безпекою громадян (на тлі зростання злочинності).

Для розв'язання проблем економічної безпеки в умовах екзистенційних викликів важливо брати за основу відповідні положення неоінституціональної теорії. Так, досить обґрунтованим й оригінальним є сформульоване А. Гриценком [18] положення про те, що ринок і держава в умовах підвищеної небезпеки не є антагоністами, а навпаки, утворюють дві комплементарні опори безпечного економічного розвитку. Адже ринок навіть у цих умовах слугує механізмом узгодження приватних економічних інтересів, а держава репрезентує спільний інтерес усіх членів суспільства щодо подолання таких загроз, як корупція, тінізація економіки, криміналізації суспільства тощо. Для України це принципово важливо, тому що корупційні скандали, наприклад із військовими закупівлями (яйцями по 17 грн тощо) та з «відкатами» за електроенергію від «Енергоатому» у справі Міндича, сильно позначаються на національній, особливо військовій, безпеці України, бо демотивують країни-партнери щодо надання нам допомоги.

Теоретичні надбання націобезпекознавства (табл. 2) мають слугувати базисом для всіх нормативно-правових документів у галузі національної безпеки України, зокрема й в умовах екзистенційних викликів: Конституції, Закону України «Про національну безпеку України» [15], Стратегії національної безпеки України [19] й ін.

Таблиця 2

Хронологія та авторство основних ідей націобезпекознавства

Основні ідеї національної безпеки (НБ)	Сфери НБ ¹	Автори ідей (історична епоха ² , час оприлюднення ідеї)
1	2	3
Гарантування безпеки особи (захист її життя та здоров'я)	О	I: автори Зенд-Авести (~ VII–VI ст. до н. е.); фахівці й релігійні діячі Стародавнього Єгипту (~ 3100 р. до н. е.). IV: Н. Макіавеллі (1513 р.); Й. Зонненфельс (1765–1822 рр.)
Підпорядкованість особистої безпеки захисту держави від завойовників	О, Д, В	II: піфагорійці (VI ст. до н. е.); грецькі софісти (II–V–IV ст. до н. е.); представники школи стоїків: Зенон із Кітіона, Сенека й ін. (~300 р. до н. е.). III: «Руська Правда» часів Я. Мудрого (~ 1016 р.); IV: Е. Роттердамський (1524 р.); автори статутів Великого князівства Литовського (ВКЛ – 1529 р., 1566 р., 1588 р.); Дж. Локк (1689 р.). V: Г. Гегель (1820 р.)
Формування «ідеальної держави» (з досконалим державним устроєм і мудrimi законами) й «ідеального правителя»	Д, Вп	II: Аристотель (II – 335–322 рр. до н. е.); Платон (370–360 рр. до н. е.); представники школи стоїків: Цицерон і Понтій (~300 р. до н. е.). IV: Е. Роттердамський (1516 р.); Ф. Бекон (1627 р.); Б. Спіноза (1670 р., 1675 р., 1677 р.); Дж. Локк (1689 р.); Й. Юсті (1769 р.); Дж. Медісон (1787 р.)
Збереження стабільності в державі через підтримку авторитету влади	Д, Вп	II: Т. Лівій (14 н. е.). IV: Н. Макіавеллі (1513 р.); автори статутів ВКЛ (1529 р., 1566 р., 1588 р.); Т. Гоббс (1651 р.)
Судовий захист прав громадян і розбудова правоохоронної системи	О, Вп	III: автори «Судебника великого князя Казимира» (1468 р.). IV: автори статутів ВКЛ (1529 р., 1566 р., 1588 р.); Т. Гоббс (1651 р.); Н. Деламар (1707 р., 1710 р., 1719 р., 1738 р.). V: І. Андрієвський (1873 р.)

1	2	3
Забезпечення суверенітету держави	Д, Зп	IV: Н. Макіавеллі (1513 р.); Ж. Боден (1576 р.). V: Г. Гегель (1820 р.). VI: Г. Моргантау (1948 р.)
Забезпечення «вічного миру» або мирного співіснування держав	Д, Зп	IV: Е. Роттердамський (1517 р.); Г. Гроцій (1623–1624 рр.); Ш. де Сен-П'єр (1713 р.); Ж.-Ж. Руссо (1761 р.); Й. Юсті (1769 р.). V: І. Кант (1795 р.)
Захист суверенітету держави воєнним шляхом	Д, В	IV: Н. Макіавеллі (1521 р.); Й. Зонненфельс (1765–1822 рр.). V: К. фон Клаузевіц (1832 р.). VI: В. Ліппманн (1922 р.); автори «Закону про національну безпеку» США (1947 р.)
Забезпечення НБ у межах безпеки міжнародної спільноти (конфедерації народів Європи)	Д, Зп, В	IV: М. де Сюлії (1617 р.); Ш. де Сен-П'єр (1713 р.); Ж.-Ж. Руссо (1761 р.). V: І. Кант (1795 р.). VI: В. Ліппманн (1922 р.); С. Гантінгтон (1996 р.)
Дотримання природних прав людини на основі суспільного договору	О, Д, В, Екн, СГ	IV: Г. Гроцій (1623–1624 рр.); Т. Гоббс (1651 р.); Б. Спіноза (1670 р., 1677 р.); Дж. Локк (1689 р.); Й. Юсті (1769 р.)
Забезпечення справедливості у суспільстві, зокрема під час користування загальнонародними благами	О, Вп, Екн, СГ	IV: Г. Гроцій (1623–1624 рр.); Дж. Локк (1689 р.); Ш. де Монтеск'є (1748 р.)
Виборність представників публічних інституцій	Д, Вп, І	IV: Б. Спіноза (1670 р., 1677 р.); Дж. Локк (1689 р.); П. Орлік (1710 р.); Дж. Медісон (1787 р.). V: І. Кант (1795 р.); VI: Ф. Фукуяма (1992 р.)
Поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову	Д, Вп	IV: Дж. Локк (1689 р.); П. Орлік (1710 р.)
Забезпечення НБ у мирний і воєнний час на основі використання всіх ресурсів для «балансу сил»	Д, В, І	IV: Й. Зонненфельс (1765–1822 рр.). V: Г. Гегель (1820 р.); К. фон Клаузевіц (1832 р.). VI: В. Ліппманн (1922 р.); А. Тойнбі (1934–1961 рр.); Г. Моргантау (1948); К. Кнорр і Дж. Шлесінджер (1960-ті рр.); В. Горбулін та А. Качинський (2010); С. Пирожков й ін (2021 р.)
Створення спеціальних органів із забезпечення НБ	ЗП, Д, В	IV: Й. Юсті (1769 р.); автори «Закону про національну безпеку» США (1947 р.)
Боротьба проти корупції та тінізації економіки	Вп, Екн	VI: Г. Беккер (1964 р.); А. Гриценко (2017 р.)
Забезпечення сталого розвитку країни	Екн, СГ, Екл	VI: Д. Медоуз (1972 р.); Г. Брундтланд (1987 р.) й ін.

Примітки: ¹ **Сфери національної безпеки:** О – особиста (громадян); Зп – зовнішньополітична; Д – державна; В – воєнна; Вп – внутрішньополітична; І – інформаційна; Екн – економічна; СГ – соціальна й гуманітарна; Екл – екологічна.

² **Історичні епохи:** І – часи перших цивілізацій (IV ст. до н. – 800 до н. е.); II – античні часи (800 р. до н. е. – 476 р. н. е.); III – часи середньовіччя (476–1492 рр.); IV – ранній новий час (1492–1789 рр.); V – новий час (1789–1914 рр.); VI – новітній час (1914 р. – нині).

Джерело: авторська розробка

Для узагальнення важливих теоретичних положень націобезпекознавства для сучасного періоду важливо розробити *Концепцію національної безпеки України в умовах екзистенційних викликів*. Вона має увібрати цінні положення, які були викладені в таких державних документах, як Концепція (основи державної політики) національної безпеки України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР [20], рішення Ради національної безпеки й оборони України від 20.08.2021 р. «Про запровадження національної системи стійкості» [21], Концепція економічної безпеки України [22] й ін.

Під час її розробки потрібно мати на увазі, що Концепція національної безпеки 1997 року, хоча й не містила вичерпного переліку національних

інтересів України, проте передбачала пріоритезацію деяких із них – щодо створення громадянського суспільства, гарантування прав української нації та національних меншин, збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу країни тощо. Однак вона втратила чинність на підставі Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV, а той, зі свого боку, на підставі Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII [15]. Останній закон, хоча й містить конкретні норми, принципи й повноваження суб'єктів національної безпеки, проте, на відміну від Концепції, не є глибоким за змістом теоретичним документом.

Отже, Концепцію національної безпеки в умовах екзистенційних викликів обов'язково потрібно розробити й затвердити, тим більше, що більшість розвинених країн уже мають подібні концепції. Її основне призначення – сформулювати науковий підхід до організації управління у сфері національної безпеки в умовах екзистенційних викликів [23, с. 60].

Концепція національної безпеки має відображати систему поглядів на захист особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у ключових сферах життєдіяльності й визначати магістральні напрями державної безпекової політики України. У найбільш загальному вигляді має визначити цілі, функції, принципи функціонування системи національної безпеки у складних умовах й окреслити методи її забезпечення [24, с. 133].

У Концепції мають знайти відображення такі екзистенційні виклики для України в сучасний період, як військова агресія росії, низька обороноздатність, демографічна криза, (низька народжуваність, старіння нації, еміграція), відсутність ефективної політичної системи, занепад освітньої системи тощо [25].

Концепція національної безпеки України в умовах екзистенційних викликів має знайти відображення у базовому Законі про національну безпеку (у вигляді змін до нього) і бути основою оновленої Стратегії національної безпеки й спеціальних стратегій – за основними сферами національної безпеки.

Висновки. На основі дослідження генези основних ідей у галузі націобезпекознавства в розрізі історичних епох можна виокремити ті з них, що є найактуальнішими в умовах екзистенційних викликів, пов'язаних передусім із війною росії проти України:

- підтримання авторитету української влади за допомогою висування на її верхівку «українського Лі Куан Ю»;
- захист суверенітету й територіальної цілісності Української держави політичним і воєнним шляхом у коаліції держав-партнерів;
- забезпечення справедливості в Українській державі (під час мобілізації, користуванні загальнонародними благами тощо), щоб її захисники не ставили собі запитання, за що вони ризикують своїм життям і здоров'ям;
- формування такого воєнного потенціалу України, зокрема й у межах колективної безпеки, за якого ціна агресії проти нашої країни буде для росії неприйнятно високою;

- зміцнення спеціальних органів із забезпечення національної, зокрема воєнної, безпеки;
- розбудова оборонно-промислового комплексу країни на основі Індустрії 4.0 й Індустрії 5.0;
- реальна боротьба проти корупції (у справі Міндіча тощо) і тінізації національної економіки, що принесе додаткові кошти, зокрема й для зміцнення оборонного потенціалу країни;
- забезпечення сталого розвитку країни як умови підтримання на достатньо високому рівні всіх сфер національної безпеки: особистої (громадян), зовнішньополітичної, державної, воєнної, внутрішньополітичної, інформаційної, економічної, соціальної та гуманітарної та екологічної.

Ключові ідеї у галузі націобезпекознавства, вироблені людством протягом тривалої історії, а також нагальні завдання зі зміцнення національної безпеки в умовах російської воєнної агресії мають скласти науково-практичний базис Концепції національної безпеки України в умовах екзистенційних викликів.

Список використаних джерел

1. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/antonov-v.o.-konstitutsiyno-pravovi-zasadi-natsionalnoyi-bezpeki-ukrayini-_d_.pdf (дата звернення: 12.10.2025).
2. Неочікувана статистика: Хто з президентів України мав найнижчий рейтинг в кінці каденції. *vgolos.ua/news*. 2019. 12 листопада. URL: https://vgolos.ua/news/neochikuvana-statystyka-hto-z-prezydentiv-ukrayiny-mav-najnyzhchyy-rejtyng-v-kintsi-kadentsiyi-video_1103625.html (дата звернення: 16.10.2025).
3. Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення: монографія. Львів: Сполом, 2020. 418 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2802> (дата звернення: 17.10.2025).
4. Акімова Л.М. Механізм державного управління забезпеченням економічної безпеки України. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 323 с. URL: <https://files01.core.ac.uk/download/pdf/297139347.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).
5. Ситник Г.П., Орел М.Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / за ред. Г.П. Ситника. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2021. 372 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/l_1986_82722650.pdf (дата звернення: 18.10.2025).
6. Ряшко О., Остапенко Л. Проблеми війни і миру у філософії Канта, Гегеля, Фіхте. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2016. № 855. С. 474–480.

7. Ситник Г.П., Орел М.Г. Основи стратегічного планування національної безпеки: навч. посіб. / за ред. Г.П. Ситника. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2022. 208 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/l_419_68995280.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

8. Старинський М.В. Національна безпека України в контексті сучасної трансформації війни. *Національна безпека: загрози та виклики*: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня – 12 травня 2024 року. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 201–205. URL: http://repositcs.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/22907/1/%D0%90dvanced_training_UzhNU.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

9. Рудакевич О.М. Безпека політична. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Безпека політична](https://vue.gov.ua/Безпека%20політична) (дата звернення: 22.10.2025).

10. Штеба Р.Ю. Теоретичні засади державної політики у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*. 2019. Вип. 1(10). С. 415–422.

11. National Security Strategy. Washington: The White House, 2015. 32 p. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (дата звернення: 25.10.2025).

12. Літвін Л.А. Моделі національної безпеки: досвід для України. *Політичне життя*. 2017. № 1–2. С. 107–110.

13. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О.П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. 776 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19737/1/Dzioban_2021_mon.pdf (дата звернення: 24.10.2025).

14. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/Vlasuk-fin-99d56.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).

15. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (редакція від 05.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 27.10.2025).

16. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. Київ: НІСД, 2010. 288 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-07/Gorbulin_Kachynsky-e2dd0.pdf (дата звернення: 29.10.2025).

17. Пирожков С.І., Божок Є.В., Хамітов Н.В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=vnanu_2021_8_11 (дата звернення: 05.11.2025).

18. Гриценко А.А. Архітектура економічної безпеки. Київ: НАН

України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2017. 212 с. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/1b7cd21b-2dfa-4966-bfde-072b5fb597b9/content> (дата звернення: 22.10.2025).

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 (редакція від 07.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5> (дата звернення: 02.11.2025).

20. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР (редакція від 22.07.2004). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11> (дата звернення: 04.11.2025).

22. Концепція економічної безпеки України / кер. проекту В.М. Гєєць. Київ: Логос. 1999. 56 с. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovidopovidi/1999/konceptsiya-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy> (дата звернення: 05.11.2025).

23. Колодій А.М., Лапко А.Г., Хальота А.І. Концепція національної безпеки України: актуальність та структура. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4, ч. 1. С. 58–64. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.9>

24. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 552 с. URL: <https://surl.li/fwvawd> (дата звернення: 07.11.2025).

25. Слотюк П. Екзистенційні виклики для України у війні з РФ. *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані»*. 2023. Т. 26, № 6. С. 109–121. DOI: <https://doi.org/10.15421/1723138>

References

1. Antonov, V.O. (2017). *Konstytutsiino-pravovi zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Constitutional and legal principles of national security of Ukraine]. Kyiv: TALKOM [in Ukrainian].

2. Neochikuvana statystyka: Khto z prezydentiv Ukrainy mav nainyzhchyi reitynh v kintsi kadentsii [Unexpected statistics: Which of the presidents of Ukraine had the lowest rating at the end of the cadence]. (2019, November 12). *vgolos.ua/news*. Retrieved from: https://vgolos.ua/news/neochikuvana-statystyka-hto-z-prezydentiv-ukrayiny-mav-nainyzhchyj-rejtyng-v-kintsi-kadentsiyi-video_1103625.html [in Ukrainian].

3. Kryshchanovych, M.F., Pushak, Ya.Ya., Fleichuk, M.I., & Franchuk, V.I. (2020). *Derzhavna polityka zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: osnovni napriamky ta osoblyvosti zdiisnennia: monohrafiia* [State Policy for Ensuring National Security of Ukraine: Main Directions and Features of Implementation:

Monograph]. Lviv: Spolom. 418 p. [in Ukrainian].

4. Akimova, L.M. (2018). Mekhanizm derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The mechanism of public administration to ensure the economic security of Ukraine]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 323 p. [in Ukrainian].

5. Sytnyk, H.P., & Orel, M.H. (2021). Natsionalna bezpeka v konteksti yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy [National Security in the Context of European Integration of Ukraine]. Kyiv: Mizhrehionalna akademiia upravlinnia personalom. 372 p. [in Ukrainian].

6. Riashko, O., & Ostapenko, L. (2016). Problemy viiny i myru u filosofii Kanta, Hegelia, Fikhte [Problems of war and peace in the philosophy of Kant, Hegel, Fichte]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 855, 474–480 [in Ukrainian].

7. Sytnyk, H.P., Orel, M.H. (2022). Osnovy stratehichnoho planuvannia natsionalnoi bezpeky: navch. posib. [Fundamentals of Strategic Planning for National Security: Unexpected statistics]. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet». 208 p. [in Ukrainian].

8. Starynskyi, M.V. (2024). Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti suchasnoi transformatsii viiny [National Security of Ukraine in the Context of the Modern Transformation of War]. *Natsionalna bezpeka: zahrozy ta vyklyky: materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii, 1 kvitnia – 12 travnia 2024 roku – National Security: Threats and Challenges: Materials of All-Ukrainian Scientific and Pedagogical Advanced Training, April 1 – May 12, 2024*. Lviv – Torun: Liha-Pres. 201–205. Retrieved from: http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/22907/1/%D0%90dvanced_trainin_g_UzhNU.pdf [in Ukrainian].

9. Rudakevych, O.M. (2025). Bezpeka politychna [Political security]. *Velyka ukrainska entsyklopediia – Great Ukrainian Encyclopedia*. vue.gov.ua. Retrieved from: [https://vue.gov.ua/Безпека politychna](https://vue.gov.ua/Безпека%20политична) [in Ukrainian].

10. Shteba, R.Yu. (2019). Teoretychni zasady derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Theoretical principles of state policy in the field of ensuring national security]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriya: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration*, 10, 415–422 [in Ukrainian].

11. National Security Strategy. (2015). Washington: The White House. 32 p. Retrieved from: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf [in English].

12. Litvin, L.A. (2017). Modeli natsionalnoi bezpeky: dosvid dlia Ukrainy [Models of National Security: Experience for Ukraine]. *Politychne zhyttia – Political life*, 1–2, 107–110 [in Ukrainian].

13. Dzoban, O.P. (Eds.). (2021). Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady [National Security: Worldview and Theoretical and

Methodological Foundations]. Kharkiv: Pravo. 776 p. [in Ukrainian].

14. Vlasiuk, O.S. (2016). Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky: vybr. nauk. pratsi [National Security of Ukraine: Evolution of Domestic Policy Problems: selected scientific works]. Kyiv: NISD. 528 p. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/Vlasuk-fin-99d56.pdf> [in Ukrainian].

15. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2469-VIII [On ational Security of Ukraine: Law of Ukraine №2469-VIII]. (2018, October 5). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

16. Horbulin, V.P., & Kachynskyi, A.B. (2010). Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky [Strategic Planning: Solving National Security Problems]. Kyiv: NISD. 288 p. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-07/Gorbulin_Kachynsky-e2dd0.pdf [in Ukrainian].

17. Pyrozhekov, S.I., Bozhok, Ye.V., & Khamitov, N.V. (2021). Natsionalna stiikist (rezyliientnist) krainy: stratehiia i taktyka vyperedzhennia hibrydnykh zahroz [National stability (resilience) of the country: strategy and tactics for anticipating hybrid threats]. *irbis-nbuv.gov.ua*. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vnanu_2021_8_11 [in Ukrainian].

18. Hrytsenko, A.A. (2017). Arkhitektonika ekonomichnoi bezpeky [Architectonics of economic security]. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy». 212 p. [in Ukrainian].

19. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 392/2020 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the National Security Strategy of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine № 392/2020]. (2020, September 14). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5> [in Ukrainian].

20. Pro Kontseptsiiu (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 3/97-VR [On the Concept (Basis of State Policy) of National Security of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine № 3/97-VR]. (1997, October 16). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

21. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku «Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiikosti»: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 479/2021 [On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of August 20, 2021 «On the Introduction of a National Stability System»: Decree of the President of Ukraine № 479/2021]. (2021, September 27). *zakon.rada.gov*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11> [in Ukrainian].

22. Heiets V.M. (selected scientific works). (1999). Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Concept of Economic Security of Ukraine]. Kyiv: Lohos. 56 p. [in Ukrainian].

23. Kolodii, A.M., Lapko A.H., & Khalota A.I. (2025). Kontsepsiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: aktualnist ta struktura [The concept of national security of Ukraine: relevance and structure]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative law*, 4, 1, 58–64. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.9> [in Ukrainian].

24. Lipkan, V.A. (2006). Natsionalna bezpeka Ukrainy: navch. posib. [National Security of Ukraine selected: scientific works]. Kyiv: Kondor. 552 p. [in Ukrainian].

25. Slotiuk, P. (2023). Ekzystentsiini vyklyky dlia Ukrainy u viini z RF [Existential challenges for Ukraine in the war with Russia]. *Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh «Hrani» – Scientific-theoretical and socio-political almanac «Grani»*, 26, 109–121. DOI: <https://doi.org/10.15421/1723138> [in Ukrainian].

Відомості про автора

ЗАХАРЧЕНКО Володимир Іванович – доктор економічних наук, професор кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, e-mail: zakharchenkovn@i.ua).

ZAKHARCHENKO Volodymyr – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University (21008, Vinnytsia, 3, Soniachna Str., e-mail: zakharchenkovn@i.ua).